

Česká zemědělská kolonizace v zahraničí v 19. a 20. století

Stanislav Brouček

Naše dopolední téma je poměrně široké. Je časově vymezeno přibližně dvěma stoletími formování zemědělské migrace z prostoru českých zemí a mezigenerační problematikou ve vybraných lokálních komunitách. Vystoupí jen několik českých odborníků, kteří se touto tematikou zabývají, to znamená konkrétně komunitami na Balkáně, v zemích bývalého Ruska, resp. SSSR. Ivo Barteček se na poslední chvíli omluvil, čili téma a Latinské Ameriky nám chybí.

K tomuto tématu si dovolím nyní učinit několik rámcujících poznámek. Především nejprve považuji za nutné poukázat na jeden problém, spojený s otázkou: kdo byli tehdejší migranti, kteří opouštěli své domovy; třeba ti ve 20. letech 19. století mířící na Balkán do Banátu nebo ti o čtyřicet let později odcházející na Volyň, kým vlastně byli oni resp. ti další pachtíci se navíc přes moře za svými novými domovy.

Nepochybně většinově hovořili česky na úrovni úzu tehdejší obecné češtiny s dialektologickými odchylkami. Byli však mezi nimi ti, jejichž mateřštinou byl některý z německých dialektů. Uveďme třeba příklad hromadné migrace z Plzeňska (přímo z obce Stodu), jejímž výsledkem se stala novozélandská osada Puhoj považovaná za české osídlení a taky tak nazývaná, tj. Bohemian Settlement, přestože je zjevné, že označení bohemian vyjadřuje spíše zemskou příslušnost (tj. příslušnost k českým zemím) než skutečně etnickou příslušnost. Na místním hřbitově v Puhoji najdeme česká jména, přepsaná v německé verzi, také naprostá většina písemností uchovávaných

v místním muzeu je v němčině, korespondence o přípravách na odchod je v němčině atd.

Připomenutí této migrace považuji za vhodný úvod k následující úvaze. Jak je již všeobecně známo v době vzniku této osady v roce 1863, bylo národní vědomí obyvatel českých zemí směrem k etnicitě (ke kulturnímu vědomí spojenému s užíváním mateřského jazyka) poměrně jasné: část obyvatel se považovala za Čechy, část za Němce, avšak v možnostech formování moderního politického národa (tak jak probíhala národní hnutí v Evropě) byla situace mnohem komplikovanější, a to nejen ve smyslu konečné emancipace českého národa, tedy češství dovedeného k nějaké vyšší formě společenské a politické a také ekonomické organizace, jak se tomu stalo v roce 1918 vznikem Československa.

Právě z hlediska politického a mocenského se nabízely během 19. století další cesty, a to směrem k vyšší formě národní identity, která by přesahovala hranice českých zemí. Především byla nasnadě politická tendence emancipace veškerého obyvatelstva v té době různé jazykové příslušnosti v prostoru rakouské říše, resp. Předlitavska, tedy tendence k rakušanství. Tuto vnitřní, jakousi dostředivou tendenci formování národního (nebo nadnárodního) politického celku, integrovaného společenství národních celků uvnitř Rakouska, narušovaly další dvě možnosti či tendence, a to na jedné straně dlouhodobě působící jazyková příbuznost s dalšími slovanskými národy, všeslovanská tendence, a na straně druhé to byla zároveň silná politická šance příklonu k velkoněmectví pod vlivem sjednocujícího se Německa, a to samozřejmě především pro 2 až 3 miliony obyvatel českých zemí majících za mateřský jazyk němčinu.

Zbývá vysvětlit proč toto připomínám v souvislosti s migracemi zemědělského obyvatelstva. Tedy: proto, že některé novější práce

zabývající se touto tematikou vycházejí z příliš zjednodušené úvahy o tom, že pro migrující obyvatelstvo nebyla etnická příslušnost, respektive vědomí o češtví tak důležitá při formování kolektivní identity jako příslušnost jiná, zvláště pak konfesijní, tj. náboženská příslušnost. Tím se dostáváme k další dosud nikoli zcela uspokojivě zodpovězené otázce, a to k příčinám jejich odchodů.

O příčinách a důvodech odchodů vystěhovalců z českých zemí máme totiž jen víceméně literární záznamy nebo záznamy ústního podání z pozdějšího období. To znamená, že jen částečně zprostředkují pravděpodobné příčiny či důvody k odchodu, s nimiž někteří badatelé bohužel pracují jako s historickými prameny. Nechme ale stranou tento heuristický detail, co je historický pramen a co je literární transkripce zachycující s jistým časovým odstupem historická fakta. Důležitější je však současný pokus o jakousi revizi tzv. skutečných příčin a důvodů těchto zemědělských migrací a hlavní smysl tohoto pokusu dopídit se, kdo to vlastně byli tito lidé, jaká byla jejich sebeidentifikace, co z nich utvářelo relativně uzavřené skupiny.

Například se podívejme, jak je dovozován tento pokus v případě migrantů do Banátu. Dřívější tradované názory badatelů o souboru objektivních příčin a subjektivních důvodů tvrdily, a to ve studiích vzniklých během 20. století, že k odchodu je vybídly sociální a ekonomické podmínky včetně možnosti lacino získat zemědělskou půdu. Současná revize těchto důvodů upřednostňuje významnou úlohu důvodů konfesijních. Dokonce se tvrdí, že záležitost náboženského vyznání se stala rozhodující silou k těmto migracím a hlavně k formování těchto komunit po přesídlení a k následné druhotné migraci.

Jistěže lze připustit i tuto hypotézu o náboženských motivech. Důležitější jsou však následná z toho vyplývající dovozování. Jsou to

sice jen úvahy zabalené do asociací s módními antropologickými tématy o tom, že jejich etnické vědomí nyní, to znamená v současné době, směřující k češství bylo do jejich řad vneseno až v době první republiky několika romantiky, kteří si vymysleli krajanskou péči, organizovanou z bývalého Československa. To, že na identifikační proces v době první republiky například zemědělských komunit v Banátu měl rozhodující vliv třeba Československý ústav zahraniční, je důležitý fakt, avšak pro sledování praktických stránek dnešního poměru české společnosti k těmto skupinám, je důležitější, jak se příslušníci těchto komunit identifikují dnes. Už jsme o tom včera slyšeli a nebyly to zprávy nijak optimistické.

Vedle toho pokud máme na mysli nebo pokud chceme řešit poměr této současné společnosti českých zemí k těmto zvláštním zemědělským komunitám, musíme tak činit jaksí v rámci komplexního vztahu k zahraničnímu češství, tj. k lidem, pro něž se marně dodnes hledá to nejpříjemnější apelativum, buď zahraniční Češi nebo krajané, přičemž k oběma pojmenováním lze uvést vážné výhrady. Tuto otázku však nechme v celé své šíři pro tentokrát zatím stranou a dovoluňte mi v několika bodech shrnout postřehy o stavu české migrace za hranice v následujících tezích:

Ze zkušeností posledních 20 let komunikace ČR s krajany můžeme říci, že nás, tj. několik desítek lidí, kteří se tímto tématem zabýváme, zajímají lidé žijící za hranicemi dnešní ČR, kteří se vztahují buď:

- a) k tomuto státu a považují se za občany tohoto státu, a to i v případech, kdy de facto tohoto občanství už pozbyli
- b) vztahují se k této společnosti resp. ke kulturním hodnotám, které jim zprostředkovává český jazyk

c) nebo se vztahují prostřednictvím vědomí o původu (svém nebo svých předků) k češtví.

Tito lidé vytvářejí různá společenství podmíněná svým historickým vznikem a specifickým vývojem ve specifických jinoetnických podmínkách; velmi často se jedná spíše o soubory jednotlivců. Můžeme možná uvažovat také tak, že se jedná o dvě entity, tedy samostatnou oddělenou sociální realitu, a to těch tady v ČR a těch za hranicemi. To znamená jednu entitu vytváří česká společnost v hranicích českých zemí. Druhou entitou je soubor skupin a jednotlivců, vztahujících se ve výše uvedených možnostech k češtví a žijících rozptýleně po celém světě.

Občas se také používá tato charakteristika ve vyhrocenější pozici, to znamená, že se zdůrazňují dva odlišné sociální prostory (například několika vesnic v rumunském Banátu a domácí české společnosti), tedy že se jedná o svébytné celky více méně spolu související prostřednictvím nějak *pěstovaného* vztahu. Tento vztah je někdy považován za umělý, někdy i dokonce škodlivý: že se totiž až násilným způsobem hledají nejen kontakty, ale že domácí česká aktivita tuto komunitu přímo rozkládá.

Jiný názor říká, že tento vztah přicházející z ČR je naopak záchranný pro tyto komunity a tudíž nadmíru užitečný. Tento pozitivní vztah k potřebě zásahu z ČR je přeceňován tak, že se dokonce hledají v těchto zemědělských komunitách příklady nebo inspirace třeba pro komunitní život nebo pro vztah ke kulturnímu dědictví pro domácí českou společnost (třeba ve folkloru) apod..

Proti této tezi o dvojakosti či o nezávislých entitách se často uvažuje jinak. To znamená: o zahraničních komunitách se mluví jako o přirozené součásti českého etnika. Tato příslušnost někdy vede k tomu, že se mluví dokonce o národním celku (o národě) v českých

zemích a jeho rozptýlených částech za hranicemi. Viz třeba nedávný pokus českých a slovenských příslušníků krajanského spolku v N.Y. v Astorii, který si dal pro své stoleté oslavy heslo: Češi – národ bez hranic.

Zařadíme-li naše téma do ještě obecnějšího rámce poznatků o migrační problematice, tedy světových migrací, můžeme konstatovat, že se v prostoru současného zahraničního češství uplatňuje celá řada aspektů působících:

- a. k *asimilaci*
- b. k *multikulturalismu*, nad jehož někdejší slávou pomalu zapadá slunce z důvodů vážných praktických problémů
- c. jsou to aspekty vytvářející určitý hybrid, který nepatří ani do společnosti země původu a ani do společnosti přijímací země, nýbrž leží uprostřed, tj. vytváří jakýsi přechodný článek mezi oběma společnostmi. Tento jev známý již ve 20. letech minulého století je v posledních dvou desetiletích jakoby znovu objevován a v antropologických úvahách nazýván poněkud násilně nebo přinejmenším ideologicky *transnacionalismem*.

Na závěr bych rád ještě k našemu tématu zdůraznil následující: Během 19. a 20. století (do druhé světové války) se vyprofilovaly tři specifické rysy československého krajanského světa, které měly význam především pro vztah meziválečného Československa k zahraničním krajanům.

Byly to tedy tyto tři významné skupiny:

1. relativně silná koncentrace československých státních příslušníků ve Francii, Argentině, Kanadě, v Rakousku a Německu;

2. etnicky i sociálně stabilizované zemědělské skupiny Čechů a Slováků ve východní a jihovýchodní Evropě;
3. početná a hospodářsky silná emigrace v USA.

Tyto tři skupiny vytvářely tři základní témata v tehdejší vystěhovalecké politice, které vyžadovaly diferencovaný přístup ze strany československého státu.

Při vědomí, že se jedná o tři víceméně autonomní celky, bylo zároveň zdůrazňováno, že všichni krajané žijí v etnicky cizím prostředí, tj. mimo vlastní národ, a mají v podstatě stejné etnickokulturní potřeby, to znamená bez rozdílu státní příslušnosti, bez rozdílu formy usazení (v zemědělských obcích, v koloniích průmyslových aglomerací, nebo rozptýleně v prostředí cizího etnika).

Hlavní důraz se přitom kladl na *krajanské školství*, které bylo bráno za nejdůležitější podmínku udržení etnické kontinuity. Nejvyvinutější systém krajanského školství fungoval ve Vídni, určitými kvalitami se vyznačovalo české školství na Ukrajině, které mělo svého vlastního českého inspektora, dále slovenské školství v Jugoslávii a krajanské školy v Bulharsku. V ostatních střediscích Čechů a Slováků v zahraničí byla školní výchova v mateřském jazyce nahrazována doplňovacími školami, v nichž se vyučovalo jednou týdně, nebo výuka chyběla vůbec a byla zaváděna až ve 30. letech. Nejméně uspokojivé poměry krajanského školství vládly v Maďarsku a v Německu.

Druhým nástrojem posilování (jak se tehdy říkalo a psalo) posilování krajanství, etnické identifikace, výměny praktických informací atd. byla vlastní krajanská žurnalistika, ať byla věnována zábavě a všeobecným informacím nebo v některých případech sledovala zájmy jednotlivých profesí i politiky, měla své nezastupitelné místo v základních podmínkách rozvíjení českého a

slovenského „národního“ života. To se dařilo nejlépe ve Vídni a v USA. Na konci 20. let vycházely ve Vídni dva krajanské deníky, několik týdeníků a odborných časopisů, celkem 14 titulů. V USA to bylo celkem 107 časopisů a 10 deníků (7 českých a 3 slovenské). Dobré úrovně dosahovala krajanská žurnalistika také v západní Evropě, především ve Francii, a také v Jugoslávii a na Volyni, přestože zde byly počty titulů značně menší a odběratelská základna řidší než ve Spojených státech nebo ve Vídni. Krajanské časopisy vycházely i v dalších zemích: v Kanadě, Argentině, Rumunsku. Bez vlastního tisku byli Slováci v Maďarsku a také české vesnice v Německu neměly svůj časopis, i když krajané v Berlíně vydávali časopis *Zahraniční Čechoslovák*, který se věnoval více problematice organizace krajanského hnutí v městských spolcích, podobně jako dva časopisy vydávané v ČSR pro krajany (sociálně demokratický *Vystěhovalec* a komunistický *Emigrant*).

Krajanské školství a žurnalistiku doplňovaly *knihovny* (např. vídeňská měla více než 50.000 svazků), dále to byla *ochotnická divadla, loutková divadla, přednášky, koncerty a také tělovýchovná činnost*.

Tyto složky považované za hlavní převody v soukolí krajanského života měly být usměrňovány a řízeny krajanskými organizacemi, *krajanskými spolky*, k jejichž výborům měla mířit i podpora z československé republiky. Jelikož těchto spolků během 20. let narostlo obrovské množství (v polovině 20. let to bylo kolem 5.850 spolků), bylo třeba v jednotlivých přistěhovaleckých zemích vytvořit ústřední krajanské organizace, v nichž by byly zastoupeny ostatní spolky jednotlivých zemí. Právě tuto organizační strukturu měl mimo jiných úkolů budovat Československý ústav zahraniční, založený koncem 20. let, a celá řada dalších organizací včetně státních orgánů

na čele s ministerstvem sociální péče a za podpory jasné právní úpravy ve formě Vystěhovaleckého zákona, který platil od roku 1922.

    Toť asi vše, co jsem chtěl připomenou na úvod následujícího bloku příspěvků. Děkuji za pozornost.